

ДРАГОЈЕ ЖИВКОВИЋ, Цетиње

ПОЛИТИЧКА АКТУЕЛИЗАЦИЈА РЕГУЛАЦИЈЕ ВОДА
СКАДАРСКОГ ЈЕЗЕРА ОД СТВАРАЊА КРАЉЕВИНЕ СХС
ДО МОНАРХИСТИЧКЕ ДИКТАТУРЕ
(1918—1929)

Оскудица у површинама плодног тла за обрађивање, био је проблем који је погађао Црну Гору током читаве њене бурне историје. Свака стопа земље која је могла да се обради и донесе плода, била је увијек на цијени. На високо котирање плодне земље утицали су многи чиниоци. Неки од њих су: оскудица у изворима пољопривредних производа, нарочито цереалија, затим повећање броја становништва, и, услед диоба, парцелисање ионако ситних земљишних посједа, карактеристичних за подручје Црне Горе.

С обзиром да је Црна Гора све до социјалистичке епохе била аграрно пренасељена, да је вишак становништва, изнад одређене константе, морао да се осипа из економских узрока, држава је чинила напоре да ублажи тај проблем.

Једна од примамљивих мјера, био је покушај да се агротехничким захватима освоје нове површине плодне земље. Овоме питању је Црна Гора поклањала пажњу непосредно после Београдског конгреса (1878). Познато је да су у ратовима 1876—78. године ослобођени нови крајеви и прикључени матици земљи, да је Црна Гора скоро утростручила своју државну територију. Ипак глад за земљом сиромашног црногорског сељаштва тиме није била умањена. Требало је изнаћи друга рјешења која би томе захтјеву удовољила.

Једна од алтернатива те врсте била је замисао о одлијевању „вишка“ воде из Скадарског језера, да би се дошло до пространих нових површина за обраду.

Ради разумијевања како је питање „одушивања“ „вишка“ воде из Скадарског језера доспјело у жижу интересовања црногорске државе осамдесетих година XIX вијека, ваља кратко подсјетити на то како су се акумулирале масе воде у језеру и стално повећавале његов ниво, усљед чега су плављене нове површине обрадиве земље. Истина, не располаже се поузданим подацима из којих би се видјела поступност сужавања обрадивих површина приобалног дијела језера. Заправо, до пред сам крај прве половине XIX вијека нијесу вршена мјерења површине воде у језеру. У глобалу је познато да су данас поплавлени простори у прошлости били непрегледна плодна поља првокласне обрадиве земље. У нешто ужем опсегу дио тих површина обрађивало се до средине педесетих година XIX вијека.¹ Сасвим је сигурно да су, некад давно, дно данашњег језера просијецала само корита ријека: Ријеке Црнојевића, Мораче, Црмнице, Плавнице, Зетице, Гостиљске ријеке, Сувог потока, Ријолиа, Враке и других, односно да су те ријеке муљем, шљунком и другим материјалом који су собом носиле, стварале спрудове који су загушивали нормални одлив воде, чијим задржавањем одређеног „вишка“ се, током времена, стварало језеро. Има индикација да су на тај процес утицали и тектонски поремећаји, што свакако није без основа.

Тој релативно тихој воденој експанзији која је уздизала ниво језера, није придаван значај све до средине XIX вијека. Тада је дошло до једне необичне појаве. Наиме, 1846. године плаховита албанска ријека Дрим је намах надошла и, при изласку из планинског масива код Дања, разлила се у неколико рачви. Један крак Дрима скренуо је тада према сјеверозападу у Скадарско поље. Повјеровало се да је то тренутна, пролазна појава, иако је дио воде у том правцу стално отицао. Међутим, у зиму 1858—1859. године дошло је до великог излива воде. Водена стихија надолгле ћудљиве ријеке поплавила је Скадарско поље, причињавајући праву пустош. По јужном рубу разливеног водотока стварао се нанос који се постепено обликовао у обалу новоиздубљеног рјечног корита на дужини од 13 km. Тако је настала нова ријека — Дримац, која је разлијевањем стварала

¹ Неке приближне апроксимативне податке о повећању нивоа воде, односно сужавању обрадивих површина донио је Иван Вујошевић. Он пише: „Још у првој половини 19 вијека Скадарско језеро је било мање за 1/4 данашње површине. Многи старији људи памте велике просторе до острва Врањине, сјеверно, западно и источно од њега, који су се косили као одличне ливаде, или обрађивали као њиве, а које су данас стално под водом. Ниво Скадарског језера по прилици током 19 вијека подигао се до данас отприлике 2 1/2 до 3 метра. То је настало усљед промјене тока ријеке Дрима, која је раније утицала у Медуански залив, па промијенила правац, скренула на запад, да се непосредно јужно од Скадра улије у ријеку Бојану, којом отиче Скадарско језеро“ (Иван Вујошевић, Жеља за земљиштем, Алманах — шематизам Зетске бановине, Сарајево, 1931, 70).

велику делту, чија се једна рачва, код брежуљка Сукe, спојила са Бојаном. При високим водостајима, услед огромног вртлога који се стварао, дио воде који је Дримцом довирао у Бојану, ишао је узводно овом ријеком и отицао у Скадарско језеро. Та вода је истовремено наносила велике количине муља које су се таложиле у кориту Бојане и чиниле га плићим. При таквим околностима, за вријеме великих падавина, ниво воде у Језеру је не само привремено нарастао него и трајно потапао нове обрадиве површине у приобалном подручју. Стицајем околности, велике количине воде из Бојане, умјесто да отичу у море враћале су се у Скадарско језеро. Као посљедица тога, велики комплекси обрадиве земље, по ивици језера, нашли су се трајно под водом. С тим у вези Динко Франетовић је записао: „Сваке године услед изљева Дрима настају двије-три поплаве, које захваћају дио ниског земљишта. За вријеме од сто година (од поплаве Дримца у Бојану 1858/59) подизањем водостаја на Скадарском језеру захваћено је 15—20 тисућа хектара обрадиве земље. Тамо гдје су се прије налазили узорни виногради, сада расте жуква, а гдје су биле ливаде и оранице — лопух“².

Земље које су у прошлости господариле црногорским приморјем и приобалним залећем, биле су, свака из својег угла посматрања, заинтересоване за регулацију вода скадарског басена. Из војностратегијских и трговачких разлога ово питање је занимало и Млетачку Републику, која је крајем XIV и почетком XV вијека у три маха предузимала конкретне акције на регулацији воде Бојане, да би је учинила пловном за мање бродове³.

Турска се питањем регулације језерских вода почела бавити тек након што је Дримец почео да наноси пустош околини Скадра од чега није био безбједан ни сам град. С циљем да укроти стихију ове ријеке, Турска је, посредством својих скадарских валија, у више махова између 1870. и 1910. године уговарала пројекте и изводила неке радове на постављању заштитних брана од поплава Дримца. Све су то били само безначајни подухвати ван оквира дугорочних рјешења⁴.

Црна Гора је још од осамдесетих година XIX вијека имала знатно веће амбиције у погледу регулације језера и његових притока. Више пута је покушавала да у томе нађе заједнички језик са Турском, али без успјеха. Турска је сваку иницијативу Црне Горе у томе правцу вјешто изигравала⁵.

У нади да ће читав скадарски басен у догледно вријеме ући у састав црногорске државе, краљ Никола је 1911. године повјерио инж. Анту Дешковићу израду пројектне документације

² Динко Франетовић, Хисторија поморства и рибарства Црне Горе до 1918. године, Титоград, 1960, 19.

³ Исто, 21.

⁴ Исто.

⁵ Исто, 23.

за изградњу система хидроцентрала на Морачи, чији је саставни дио био и пројекат на прокопавању тунела кроз Румију, којим би се одлијевао „вишак“ воде из језера и створила пространа плодна поља обрадиве земље. Међутим, балкански ратови и први свјетски рат омели су реализацију тога пројекта⁶.

Из само ових неколико наведених података јасно је да је Црна Гора била живо заинтересована за регулацију вода Скадарског језера. Разлози су очевидни. Осим што би се одлијевањем „вишка“ воде из језера добила по пространству и плодности примамљива површина од 15—20 хиљада хектара нове обрадиве земље, паралелно би се радило на изградњи мелиорационог система, који би омогућио да се више од двапут толико мочварног земљишта претвори у плодне оранице или на други начин да се искористи у погледу унапређења пољопривредне производње.

*
* *
*

Жива политичка превирања у Југославији иза 1918. године, стално продубљавана унутрашњим антагонизмима и кризом на привредном плану, доприносила су да се наново потржу и неки стари привредни проблеми који нијесу изгубили од своје актуелности. Шта више, перманентна привредна криза, која је потресала земљу, просто је присиљавала ондашњи режим и политичке странке на које се ослањао, да манипулишу тим питањима како би их што боље искористили у политичке сврхе.

Један од проблема, наново оживљених, и увијек актуелних за Црну Гору био је — питање исушења Скадарског језера. Поред питања изградње железнице, која би повезивала Црну Гору са осталим важнијим саобраћајницама у земљи, стављено је у први план и питање исушења, односно одлијевања „вишка“ воде Скадарског језера.

За ову прилику нема се претензија да се истражи опсежна грађа која третира ово питање, у контексту рјешавања привредних проблема у земљи. Заправо, на основу неколико података из оновремене претежно грађанске штампе, жели се показати смисао политичке актуелизације проблема регулације вода Скадарског језера.

Док је у неким ондашњим нашим покрајинама питање спровођења аграрне реформе најчешће било у центру политичког интересовања, са становишта рјешавања проблема сељаштва и обуздавања сељачких немира, дотле се у Црној Гори актуелизирало питање регулације вода Скадарског језера да би се добиле, за црногорске прилике, простране површине обрадиве земље и дошло се до житарица за прехрану становништва.

⁶ Исто.

Ондашња буржоаска власт у Црној Гори, чији су експоненти били бјелашки елементи, тзв. „ујединитељи“, сматрала је да је то питање могло добро да се искористи у политичке сврхе у смислу смиривања незадовољства првенствено сељачких маса. При томе се полазило од тога да обећање, у погодном тренутку, умирујуће дјелује на незадовољне масе, што никако није значило и обавезу испуњења датих обећања, тим прије, што их је увијек било могуће изиграти.

То се да добро уочити већ на првом податку који о томе говори. Ријеч је о изјави др Андрије Радовића, посланика Демократске странке (ДС), датој на Конференцији њених присталица одржаној на Цетињу почетком септембра 1922. године. Он је том приликом истакао, да је наводно на његово инсистирање, влада донијела закључак да се одмах приступи предрадњама за израду пројектне документације о исушењу Скадарског језера и додао: „Извршењем регулације ријеке Бојане Црна Гора добија своју житницу — преко 50 хиљада рала нове земље и преко 100 хиљада рала земље која ће се моћи натапати. Тада неће бити бојазни за овако сушне године. Ја се надам да ће се кроз 5—6 година свршити тај рад“⁷. Све се, међутим завршило на голом обећању.

У периодима кад је црногорском народу пријетила глад услед сушних година, превелике задужености, повећања пореских дажбина и других невоља које су га погађале, обично се наново, између осталих, покреће питање комплексног рјешавања регулације вода Скадарског језера. Уколико је страх од сељачких немира био већи, утолико се томе питању давао већи публицитет. Орган црногорских радикала, *Црна Гора*, донио је на крају 1923. године велики уводник на двије трећине насловне стране, у којему се излаже историјат рада на пројекту исушења Језера. Не заборављајући да подсјети да је у питању наводно „Србинова земља“, писац чланка као да се у чуду пита: како да та земља гладује, зашто Скадарско језеро још чека на исушење, „а не би требало да чека“. У чланку се даље наводе подаци о глобалним улагањима на реализацији пројекта, о томе да би Црна Гора постала велика житница, са изгледима да ће двије трећине приноса са будућих исушених површина моћи да извози. Потом закључује: „Спаса Црној Гори без тога нема. Грехота је и срамота да тај горштак, челик, Србин (политичка обланда — Д. Ж.) буде осуђен на вјечиту помоћ, вјечиту немаштину“⁸.

Неријетко је проблем исушења Језера служио и као оруђе ривалске борбе између двију ондашњих најугицајнијих грађанских странака — Радикалне и Демократске. Ево једног каракте-

⁷ Народна ријеч, 6. IX 1922, бр. 64, Са конференције цетињских демократа.

⁸ Црна Гора, 28. XII 1923, бр. 70, Исушење Скадарског језера.

ристичног примјера. Демократска странка (ДС) која је у датим тренуцима уживала благоданост и подршку двора, изазивала је подозрење својег противника — РС, због чега је ова повремено напада из различитих мотива. Да би допринијели сужавању позиција демократа у Црној Гори у своју корист, радикали их почетком 1924. године, с разлогом, нападају, због инсистирања на расељавању Црногораца, што је имало за циљ разбијање њиховог матичног језгра. Избјегавајући да директно укажу на прави мотив те препоруке, радикали, који су интимно и сами за то, желе да томе питању дају искључиво социјалну ноту. Да би се то схватило онако како то они желе, радикали директно, за предлог о расељавању, сваљују кривицу на посланика ДС, Лазара Дамњановића. С тим у вези, у чланку који се на то осврће наглашава се да то расељавање тражи „... нико други до г. Лазар Дамњановић, бивши члан Извршног народног одбора“⁹. С недвосмисленом тенденцијом сужавања утицаја демократа, у чланку се потом констатује једна истина: „Ово су црни дани времена, у коме су се изгубила сва мјерила за оцјену виших интереса цјелине и животних потреба Црне Горе“. Треба учинити напор да Црногорци остану на својему огњишту и да им се ту побољшају услови за живот. С циљем да уберу поене својој странци чланкописац додаје: „И заиста, с поносом морамо истаћи да радикали посматрају економску будућност Црне Горе у сасвим другом облику од оног који се систематски изводи за посљедњих неколико година. *Њен спас је у исушењу Скадарског језера*“. Своје излагање завршава обећањем да ће радикали учинити све да се то оствари¹⁰.

У једној другој прилици радикали су напали црногорске федералисте што у Скупштини СХС „... ни једном ријечју нијесу поменули јадранску жељезницу... и исушење Скадарског језера“¹¹.

Свакако с циљем да обезвриједи нападе радикала због занемаривања питања исушења Скадарског језера, посланик ДС у Црној Гори, Тодор Божовић, дао је изјаву *Народној ријечи*, у којој између осталог стоји: „Најважнији посао био би исушење Скадарског језера. Добило би се 15—20 хиљада хектара најбоље зиратне земље. Тако би се Црна Гора могла снабдијевати главним цереалијама и ријешити проблем њене исхране“. Даље додаје да би „требало“ учинити све да послови на томе подухвату почну што прије, при чему изражава своје увјерење, да би се то могло завршити за 4—5 година. Он је овом приликом поновио мисли Андрије Радовића, који је то изрекао двије

⁹ Ријеч је о тзв. „Извршном народном одбору“, органу „Велике подгоричке народне скупштине“, самозваног политичког тијела које је по директиви и инструкцијама Пашићеве владе, 26. (13) XI 1918. године, извршило проглашење присаједињења Црне Горе Србији.

¹⁰ Црна Гора, 8. II 1924, бр. 6, Први корааци за економ(ски) напредак.

¹¹ Исто, 29. VIII 1924, бр. 42, Унутрашња ситуација.

године раније. У жељи да скине са себе одговорност, што на том плану још ништа није учињено, на крају је примијетио: „Упоредбујући издатке који се врше у економске сврхе по осталим покрајинама, ове су инвестиције (мисли на исушење језера — Д. Ж.) за Црну Гору тако мале да се не могу ни упоредити“¹². Његова обећања да ће се нешто у правцу регулације језерских вода предузети, остала су на нивоу изјаве.

Уочи парламентарних избора заказаних за фебруар 1925. године РС је посредством штампе поново свратила пажњу јавности на привредне проблеме Црне Горе, међу којима је увршћен и проблем Скадарског језера. На већ опробани демагошки начин, подвлачи се, да је РС спремна да учини напор на рјешавању привредних питања ове покрајине, међу којима посебно мјесто заузима питање исушења Скадарског језера¹³. Ово је, разумије се, имало само ефекат предизборне паролe.

Пошто су, након поменутих избора, добили највиши удио у власти, у жељи да привуку к себи сељачке масе у Црној Гори, радикали још једном у први план рјешавања привредних питања стављају регулацију вода Скадарског језера. На насловној страни Црна Гора је пренијела из загребачког *Југарњег листа* чланак о значају исушења Скадарског језера. Ипак, пошто се након освајања власти, макар кратко, лакше дише, смишља се: како наћи изговор, с обзиром да је новој влади, као и претходнима, било јасно да се у погледу исушења Језера мора остати на нивоу обећања. Тога ради, и при постојању наводне спремности да се предузму кораци на комплексним пословима регулације Језера, упозорава се на могуће неспоразуме с Албанијом, која како се тврди у напису, изгледа да није спремна да у том тренутку приступи заједничком извођењу акције, а без њеног пристанка све остаје само на нивоу идеје¹⁴.

И док су радикали, послије формирања владе у којој су имали превагу, припремали вентиле изговора усљед тешкоћа које су се „испријечиле“ у погледу регулације вода Скадарског језера, њихови ривали, демократи, који су тада изгубили нешто од својега утицаја, нападају их за неостварена обећања, односно узвраћају им истом мјером. Тако је *Народна ријеч* у броју с краја августа 1925. године подсјетила на привредне невоље с којима је суочена Црна Гора и додала: „Такође се доста говори, и још једнако говори, у посљедње вријеме рјеђе, о исушењу Скадарског језера. Све су то добре и велике ствари које су до сада врло згодно служиле као предизборне паролe у Црној Гори“. Резонујући о томе са

¹² Народна ријеч, 4. X 1924, бр. 47, Припреме за економско подизање Црне Горе — Разговор са Тодором Божовићем.

¹³ Црна Гора, 3. II 1925, бр. 6, Први радни програм.

¹⁴ Исто, 22. V 1925, бр. 24, Исушење Скадарског језера.

становишта политичке опозиције, демократи, при мирнијем, објективнијем посматрању ствари приближили су се истини, па кажу: „За само исушење Скадарског језера требају стотине милиона, које држава до сада није унијела у буџет ни потражила на страни“¹⁵.

Економско пропадање изазвано политиком режима, затим терор, злостављање — насиља сваке врсте, то су биле „благодети“ којима је великосрпска унитаристичка власт „подарила“ црногорски народ. И сам режим је увиђао да таква владавина води опасним посљедицама. Да би незадовољство народа бар донекле спласнуло, био је с јесени 1925. године темпиран долазак краља Александра у Црну Гору. Повод је био — враћање Његошевих костију из Цетињског манастира у капелу на Ловћену, коју је монарх подигао својему претку (по мајци), да би се тако „одужио“ Црној Гори, према којој се понио као сваки дрски поробљивач. Приликом те посјете, краљ је пропутовао кроз готово сва важнија мјеста и био веома дарезљив у изјавима о „бољем сјутра“ за „његов“ народ у Црној Гори.

Како би краљева обећања бар наизглед била друкчија од оних која су давали поједини грађански политичари — посланици из Црне Горе, или су изношена у листовима поменутих странака, паралелно с његовим доласком, стигао је и један инжењер, стручњак за испитивање регулације вода скадарског басена. То је нотирала демократска *Народна ријеч*, која је, не без дозе ироније, подвукла и ово: „Министарство пољопривреде и вода послало је својега стручњака да испита питање регулације Бојане и исушења Скадарског језера. Да ли ће се ово питање завршити резултатима неких ранијих комисија, без и к а к в о г р е з у л т а т а, или ће се озбиљно влада овим питањем позабавити, то ће се ускоро видјети. Крајње је вријеме да држава ово питање узме у озбиљно испитивање и даде му ону пажњу и важност коју оно има за ову покрајину. Ово питање је дошло на ред одмах иза краљеве посјете Црној Гори, па се надати да ће влада овога пута озбиљније се забавити питањем исушења Скадарског језера“¹⁶.

На приговоре о наглашеној невјерици, у односу на обећања *Народне ријечи*, везана за регулацију језерских вода, на посредан начин, одговорила је *Црна Гора*, уводником који је донесен на готово цијелој насловној страни. Ту се, на начин својствен једној режимској странци, износе тврдње које су одударале од стварности, наглашавањем да је Радикална странка, још одмах послје рата, поклањала пажњу економском унапрјеђењу земље, у првом реду Зетске области, а у тој области, на првом мјесту — исушењу Скадарског језера. У чланку се даље

¹⁵ Народна ријеч, 22. VIII 1925, бр. 35, Доста је било обећања; народ хоће дјела.

¹⁶ Народна ријеч, 24. X 1925, бр. 42, Први резултати Краљеве посјете.

говори о наводној бризи странке у правцу економског, културног, заправо укупног, унапрјеђења Црне Горе, што је било само празна ријеч, дакле оно што се једино и могло очекивати од једне буржоаске странке, чији је политички стил — иступање с лажним обећањима, односно приказивањем себе као наводног заштитника народних интереса. С тим у вези, у том патетичном уводнику пише: „Радикална странка иде још даље на овоме путу ка благостању Црне Горе и њеног становништва. Она узима у рјешење старо и мучно питање исушења Скадарског језера и вотира суму од 600.000 динара за припреме проучавања... И док се с проучавањем хитно наставља, народ у Црној Гори очекује онај срећни час, кад ће доћи до користи које му је, у овом правцу, омогућила политика обласне једнакости истакнута и до сада у свакој прилици, са толико жилавости и преданости брањена и спровођена од стране Радик(алне) странке... Ове велике користи (које би произишле након регулације језерских вода — Д. Ж.) изгледају посве омогућене данас кад је краљевска влада, спроводећи првобитни програм Радикалне странке, нашла да је дошао моменат за повољно рјешење питања исушења Скадарског језера“¹⁷.

На издашност у обећањима која је дала РС пред крај 1925. године, реаговао је посланик ДС, Ристо Јојић, питањем упућеним министру пољопривреде и вода: „У Црној Гори земљишта има под водом 75.000 хектара, које би се могло исушити, јер продуктивног има 79.000 хектара... Тражи се од министра одговор — је ли влада радила на томе да се ријешити питање регулације ријеке Бојане и Скадарског језера у споразуму са Албанијом. То је био општи захтјев Црне Горе и приликом доласка краља у Црну Гору?“¹⁸. Очеvidно ово питање морало је остати без одговора, јер се није ни помишљало на његово рјешење. Стога је исто питање које је поставио Јојић у марту 1926. године још једном поновила *Народна ријеч* у броју с краја септембра и формулисала следећи одговор: Скадарско језеро „... би се, не великом сумом, могло за кратко вријеме исушити тако да Црна Гора добије 60 хиљада рала најбоље и најплодније земље у држави. Исусењем Скадарског језера било би ријешено питање исхране Црне Горе које је до сада задавало (наводно — Д. Ж.) бригу свима владама, па ипак није могло бити повољно ријешено“¹⁹. А „није могло бити повољно ријешено“ из простог разлога, што ондашња буржоазија није била спремна да улаже средства у привредне подухвате који нијесу могли одмах да донесу висок профит, јер јој се журило да се што прије и на што лакши начин обогати.

¹⁷ Црна Гора, 20. XI 1925, бр. 50, Исусење Скадарског језера.

¹⁸ Народна ријеч, 27. III 1926, бр. 15, Г. Ристо Јојић о буџету Министарства пољопривреде.

¹⁹ Исто, 27. IX 1926, бр. 41, Питања која нас највише интересују.

Кад су се послѣје избора 1927. године демократи поново нашли у коалиционој влади с радикалима, у образлагању својих програма о привредним питањима и сами се служе познатим аргументима радикала. Тако поступају и у изношењу својега става о исушењу Скадарског језера. Осврћући се на привредне проблеме Црне Горе, *Народна ријеч*, између осталих, наново актуелизира питање изградње жељезнице и регулације вода Језера. Како није могуће истовремено финансирати оба подухвата пред демократима се наводно поставља дилема: за који се одредити? Изгледи су, како се тврди, да би се у привреду Црне Горе могла уложити знатна средства из приспјелих репарационих квота од 10 милиона марака. Али, одмах на то слиједи ограда. Још нема ни глобалних рјешења о жељезничкој траси, те остаје још „шанса“ за започињање радова на исушењу Језера. Међутим, и ту се испријечила једна сметња. Тврди се, наиме, да би се томе могла успротивити Албанија „... јер би првенствено требало повратити Дрим у његово старо корито, па тек онда регулисати ток Бојане. А једно и друго зависе од добре воље Албаније, коју она, бар за сада, не изгледа да има“²⁰. Истицањем тога изговора „Рјешавање“ питања се одлаже до „боље“ прилике.

Послије пола године опет се ово питање потрже на већ опробани начин. Након политичког атентата на групу посланика Хрватске сељачке странке (ХСС) у Народној скупштини јуна 1928. године, демократи, који су тада имали највећи утицај у влади, и потстрекач њиховог злочина, краљ Александар, покушали су да смире узаврелу политичку атмосферу и огорчење које је обузимало народне масе. Да би се отупила оштрица револта народа у Црној Гори, требало је поново иступити са обећањима у правцу рјешавања економских проблема, и то таквим, која ће дјеловати увјерљиво, као нешто што је „готова“ ствар. Стога, трећи дан послѣје поменутог атентата *Народна ријеч* доноси чланак у којем стоји да је Обласна управа добила значајна средства за започињање великих привредних захвата од виталног интереса за Зетску област. Недвосмислено се ту тврди да је, између осталог, већ формирана тзв. Скадарска секција при Обласној управи са сједиштем у Подгорици, да су јој већ одобрена средства за израду техничке документације у износу од 1,200.000 динара. Даље се каже да су за привредне пројекте ове Области (тзв. шири програм) издвојена средства у износу од 49,000.000 динара, док је за реализацију тзв. ужег програма одређено 41,350.000 динара, али се то још све ставља под знаком питања, јер ће се тачно знати тек „... пошто се зајам (из иностранства — Д. Ж.) закључи“²¹. Под „ужим“ програмом се подразумемије-

²⁰ Исто, 17. XII 1927, бр. 52, Отпочнимо што можемо довршити.

²¹ Исто, 23. VI 1928, бр. 19, Почетак радова на исушењу Скадарског језера.

вало — исушење Скадарског језера. Међутим, и поред наводно утврђене висине средстава за прву фазу радова, од тога није било ништа. Унитаристички режим који је вршио стратегиске припреме за завођење диктатуре, већ након 15 дана од атентата у Скупштини, оцијенио је да је опасност од политичких потреса прошла, заправо опасност њиховог могућег преображаја у социјално-револуционарни покрет маса. То се посредно може закључити и по написима из грађанске штампе. *Народна ријеч* је већ крајем прве декаде јула 1928. године нашла „оправдање“ због чега није могуће приступити извођењу помињаних привредних објеката. У чланку *Што ће бити са жељезницом и исушењем Скадарског језера* покушава се свалити кривица на Хрвате због одлагања реализације великих привредних пројеката. Ван сумње је, наставља се у чланку, да ће политичка криза изазвана атентатом на Радића и његове другове, имати негативан одраз на рјешавање привредних проблема у Црној Гори „... било да Хрвати уђу у владу или не“. У случају да уђу, њихови представници у владиној гарнитурџи, тврди се, да ће се супроставити извођењу привредних пројеката у Црној Гори, а ако не уђу „... много ће се теже и много доцније доћи до зајма, из којег би се, углавном, спровели изградња жељезнице и исушење Скадарског језера. У једном и у другом случају, ова два толико за нас важна питања која су нам уливала наду у напредак и бољу будућност одложена су за дуго вријеме, а можда и коначно пропала“²².

У предвечерје завођења монархистичке диктатуре, режим почиње да наговјештава краљеву самовладу која у спровођењу политичких циљева неће бирати средства и методе. То се већ види и у приступу рјешавања привредних проблема значајних за Црну Гору. *Народна ријеч* се већ не либи да објави и чланак под насловом: *Расељавање — једино рјешење нашег економског проблема*. Сада се већ сасвим отворено говори да ће исушење Скадарског језера још дуго остати неостварљив сан, због чега је проблем пренасељености и оскудице за обрадивом земљом могуће ријешити једино расељавањем дијела народа²³. Та замисао великосрпских унитаристичких кругова имала је за циљ расељавање црногорског народа да би се на тај начин олакшао процес његове асимилације и утапања у српски народ.

Дакле, и на примјеру приступа рјешавању крупних привредних проблема Црне Горе ондашња је великосрпска буржоазија, и њени привјесци у тзв. Зетској области, показивала свој колонијални однос према овој покрајини и њеном народу. И поред тога што су само дјелимични изнесени, подаци довољно илуструју то одређење.

²² Исто, 7. VII 1928, бр. 21, Што ће бити са жељезницом и исушењем Скадарског језера.

²³ Исто, 20. X 1928, бр. 35, Расељавање — једино рјешење нашег економског проблема.

На обмањивачке потезе политичких механизма владајућег поретка у додиктаторском периоду указивао је и *Радни народ*, лист радника и сељака, у ствари, легално гласило ПК КПЈ за Црну Гору. У броју од августа 1927. године се констатује, да се плаћени лакеји београдских режима из Црне Горе појављују углавном пред изборе „... дошавши из Београда да просипају лаж и обмане — у виду исушења Скадарског језера, грабења жељезница, путева итд.“, што чине по инструкцијама двора и његових политичких ослонаца²⁴. У чланку: *Пажња републиканцима*, објављеном уочи септембарских избора 1927. године, поново се скреће пажња народу да буде обазрив према ескалацији лажних обећања која су саставни дио изборне кампање, и додаје: „Зар само једна четвртина од онога што држава просипа за сијасет жбира и шпијуна који миле кроз наш народ, није довољна за исушење Скадарског језера? А зар 8 милијарди динара које су у Версају признате Црној Гори на име ратне штете, не би било довољно за путеве и жељезнице кроз Црну Гору?“²⁵. У последњем броју за ту (1927) годину, у напису *Тужна слика* још једном се народ упозорава да се чува од лажних обећања јер се у погледу његовог економског статуса ништа не мијења набоље. Напротив, ситуација се рапидно погоршава. С тим у вези се констатује: „Зар није горе него је икад било? Камо путеви, жељезнице и плодне земље које данас плави Скадарско језеро? Од свега ни трага“²⁶.

Потресни су подаци који говоре о положају црногорског народа, о његовој социјалној биједи, националном угњетавању и политичком бесправљу у вријеме диктатуре. О спровођењу политике претварања Црне Горе у колонијални привјесак великокрпске буржоазије веома је опсежна историјска грађа. Међутим, још увијек није написана монографија која би дубље анализирала све те појаве и процесе. Ово што је овдје казано о тактици владајуће буржоазије, у односу, на проблем регулације вода Скадарског језера, о начину како је народ обмањиван обећањима о „исушењу“, само је један мали исјечак о најтежим данима које је преживљавао црногорски народ у својој историји.

²⁴ Штампa. Радни народ. Глас Црне Горе, Титоград, 1958, 56.

²⁵ Исто, 91.

²⁶ Исто, 194.

Dragoje ZIVKOVIC

POLITICAL ACTUELIZATION OF DRAINAGE OF WATER FROM
LAKE SKADAR IN PERIOD BETWEEN THE TWO WARS

Summary

Regulation of course of the Bojana River and drainage of sufficient water from Lake Skadar to the level it used to have before the Drim River changed its bed towards the west (to the Bojana River), was current already at the end of the last century. Principality of Montenegro was undertaking certain steps towards that direction in order to attain significant surfaces of new fertile soil and mitigate the economical difficulties that used to strike it. That idea, however, remained an unachieved dream.

When Montenegro, in period between the two wars, found itself in a position of semi-colonial and nationally oppressed country, the question of water suficit from the lake and bringing its level to former normal state, gained in importance.

Those circumstances influenced the political actualization of the problem of water surplus in the lake. The most influential parties of Serbian bourgeoisie of that time — Democratic and Radical one, respectively their branches in Montenegro, particularly skillfully manipulated with that question. Both of them, especially by means of press, and in other ways, during their election campaigns deceived Montenegrin people that it (the one which attain the power) will do everything to provide the financial means for that economical undertaking. Although the people never completely believed in that, it regularly was taken into that deceit, somewhere deep in mind hoping that this project will nevertheless be achieved. However, it is known that it remained unachieved.

Considering the current courses of development of our country in general and particularly of Montenegro, even nowadays this question is not inattractive. What definite solution will be brought — it is the matter of experts in economy and mechanisms of our country and Albania. It seems, however, that it is possible to perceive certain perspectives of development of Agrocombinat »13 July« in that direction, from the viewpoint of economical interests of our Republic.

